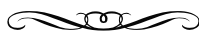

УДК 528.9 + 911.6(477)

О.Є. Афанасьєв

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДОСВІД РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ЗА ПРИНЦИПАМИ ГЕОГРАФІЧНОГО ЦЕНТРИЗМУ

Викладено методологічні принципи, підходи до проблематики регіоналізації території України на засадах пошукового (концептуального) географічного центризму. Запропоновано виділення дев'яти географічних країв-регіонів за ознакою їх розташування відносно сторін світу, географічного центру території України. Визначено метричні характеристики виділених географічних країв, охарактеризовані основні їх особливості з позицій теорії географічного центризму.

Ключові слова: географічний центризм, географічні краї, географічні регіони України, регіони за географічними сторонами світу.

O. Afanasiev

SOME EXPERIENCE IN REGIONALIZATION OF THE TERRITORY OF UKRAINE ACCORDING TO THE PRINCIPLES OF GEOGRAPHICAL CENTRISM

Methodological principles and approaches to the problem of regionalization of Ukraine's territory based on research (conceptual) geographical centrism have been described. Allocation of nine geographic regions according to their location relative to the sides of the world and the geographical centre of Ukraine have been proposed. Metric characteristics of the selected geographic territories have been determined, their main features have been characterized from the viewpoint of the theory of geographical centrism.

Keywords: theory of geographical centrism, geographical regions (areas) of Ukraine, geographical regions according to their location relative to the sides of the world.

О.Е. Афанасьев

ОПЫТ РЕГИОНАЛИЗАЦИИ ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ЦЕНТРИЗМА

Изложены методологические принципы, подходы к проблематике регионализации территории Украины на основе поискового (концептуального) географического центризма. Предложено выделение девяти географических краев-регионов по признаку их расположения относительно сторон света, географического центра территории Украины. Определены метрические характеристики выделенных географических краев, охарактеризованы основные их особенности с позиций теории географического центризма.

Ключевые слова: географический центризм, географические края, географические регионы Украины, регионы по географическим сторонам света.

Вступ. У суспільній географії традиційно популярною проблематикою досліджень є питання регіоналізації (історико-, суспільно-, економіко-, сакрально-географічної та ін.). Дослідження принципів просторової організації суспільно-географічних процесів у значній мірі базується на структуралістській традиції, яка передбачає змістовне виокремлення таксонів по відношенню до певного центру формування явища, об'єкта тощо. Порівняно новим методом у практиці регіоналізації території України може бути підхід на засадах пошукового, або концептуального, географічного централізму, сутність якого визначена проф. В.О. Шевченком як така, що пов'язана «із вивченням (або аналізом) окремих реально існуючих явищ (або об'єктів) з метою пояснення їх сутності на основі підсвідомого використання ідеї централізму» [7, с.45].

Вихідні передумови. У практиці багатьох географічних наукових досліджень загальнодержавного рівня широко уживаними є назви крупних регіонів України, утворювані за ознакою їх географічного положення: Західна, Східна, Південна, Північна, Південно-Східна Україна, Північно-Східна Україна тощо. Втім, поміж різних науковців, що оперують такими термінами, конкретне розуміння їх просторових меж часто відмінне, причому досить суттєво. Так, наприклад, під поняттям «Південно-Східна Україна» розуміють: 1) Донецьку і Луганську області (П. Лаврів [4]); 2) територію Донецького краю, колишньої Кальміуської паланки, або староосвоєного промислового Донбасу (Ю. Кисельов [3]); 3) територію Центрального і Східного Запоріжжя, пізніше – більшої частини Катеринославської губернії (без Бахмутського повіту), у сучасному вимірі – простір Дніпропетровської і Запорізької областей (О. Афанасьєв [1]); 4) усі регіони Південної і Східної України – від Одеської до Харківської і Луганської областей (Е. Задорожнюк [2], Л. Нагорна [6] та ін.) тощо. Та ж сама невизначеність стосується й інших регіонів, виокремлюваних за ознакою їх розташування відносно сторін світу (або відносно певного умовного територіального центру).

Мета статті. У зв'язку із окресленою вище проблемою просторово-територіальної невизначеності назв регіонів за ознакою їх географічного положення відносно певного центру, наявністю різночитань між окремими авторами у складі таких макрорегіонів, метою статті є виклад результатів розробки і проведеного районування території України на підґрунті об'єктивної методики географічного централізму. Для цього важливо визначитися із поняттям умовного центру, від якого необхідно «відліковувати» регіони за географічними сторонами світу, їх складом, принципами виділення тощо.

Виклад основного матеріалу. У суспільній географії на сьогодні наявний значний арсенал визначень терміну «регіон». Зокрема, під регіоном розуміють зіставні таксони, приналежні до різних систем таксонування або до різних порядків однієї й тієї ж системи таксонування [5]. Базисом формування й існування будь-якого регіону є територіальна компонента.

У процесі поділу території на певні регіони, особливо під час виділення цих регіонів за

ознаками географічних сторін світу відповідно їх розташуванню, єдина територія, щодо якої здійснюється районування, розглядається з позиції певного географічного центру. Відносно цього центру і виділяють регіони за розташуванням відповідно до сторін світу. Найоптимальнішим таким центром під час районування території держави, як здається, є географічний центр, і важливо практично використати його функції геопросторовості, що полягають у прив'язці досліджуваних параметрів до поверхні конкретної території. Методика визначення географічних районів за положенням відносно сторін світу (назвемо їх географічними краями) є такою. За основу береться карта-моноцентрограма з нанесеним на неї одним географічним центром, що за уточненими розрахунками Державного комітету природних ресурсів України розміщений на околиці села Мар'янівка Шполянського району Черкаської області за координатами $\varphi = 49^{\circ}01'39''$, $\lambda = 31^{\circ}28'58''$ [8]. Для подальшого точного виділення географічних країв за сторонами світу вихідна карта має бути виконаною у рівнокутній циліндричній проекції Меркатора, що дозволяє без спотворень і доволі точно проводити лінії-орієнтири сторін світу.

Для визначення географічних країв – секторів, що відповідають окремим напрямкам сторін світу, скористаємося методом медіанної точки (median point) та його варіацією. Останнє передбачає поділ території не лише на чотири сектори відповідно до основних сторін світу, але також і виділення секторів, відповідних проміжним напрямкам горизонту. Таким чином, відповідно до принципів географічного централізму від точки географічного центру встановлюються напрямки у бік основних і проміжних сторін світу. Ці умовні лінії можна вважати медіанними (осьовими) для відповідних географічних країв, що виділяються за ознаками їх розташування відносно сторін світу. Додатково встановлені лінії, які розділяють навпіл кожен із восьми секторів, утворених лініями основних і проміжних сторін світу, і відповідають поняттю додаткової сторони світу (північ-північний схід і т. ін.). Саме ці лінії варто взяти за умовні межі між географічними краями-секторами. Тим самим вихідна карта-моноцентрограма набуває вигляду восьмисекторного територіального поля, де кожне з полів може вважатися окремим географічним краєм (районом, регіоном), що має вигляд умовного трикутника з двома центробіжними прямокутними межами між собою, що сходяться у географічному центрі країни, а третя сторона умовного трикутника утворюється частиною державного кордону України (відповідно, має звивистий характер). Так наочно вимальовується проблема скупчення системи кордонів географічних країв-секторів із наближенням до географічного центру.

Є необхідним виділити умовно неподільну центральну частину території України, яка не входить своїми частинами до складу географічних країв-секторів і являтиме собою певну цілісну територіальну окремість. На основі теорії географічного централізму такий Центральний географічний край може бути виділений методом концентричного кола із центром у тій самій точці географічного центру України, а його діаметр може дорівнювати $\frac{1}{3}$ довжини

найдовшої з проведених медіанних (осьових) ліній. У нашому випадку значення цього діаметру складатиме 209,3 км (довжина медіанних ліній у західному та східному напрямках становить 627,9 км). Оскільки концентричне коло визначеного діаметру, яким описується центральний географічний край, у районі україно-молдовського кордону виходитиме за межі державної території, то вважаємо за необхідне внести поправку на значення діаметру, визначивши його за відстань від географічного центру до найближчого державного кордону. За таким підходом значення діаметру центрокола складе 206,8 км за прямою лінією від точки географічного центру до кордону України з Молдовою поблизу сіл Лабушне, Круті й Олександрівка у Кодимському районі Одеської області. Окреслене з відповідним діаметром коло дозволить виокремити дев'ятий географічний край – Центральний. Таким чином, усі території, що розташовуються за його межами, будуть входити до одного з восьми географічних країв-секторів, виділених за основними й проміжними сторонами світу (рис. 1).

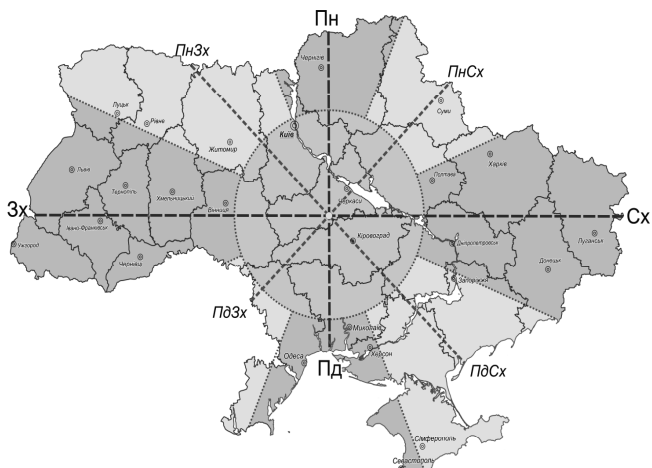

Рис. 1. Географічні краї України, виділені за принципами географічного централізму

Через низьку компактність, невідповідність форми території України жодній правильній геометричній фігурі (Україна має розтягнуту форму), приблизну її наближеність до овалу отримані географічні краї-сектори мають різні площі (табл.), а відповідно, значення та зміст.

Звертають на себе увагу декілька важливих моментів.

1. До Центрального географічного краю повністю увійшли території Черкаської та Кіровоградської областей, які практично за всіма схемами економічного, суспільного, історико-культурного районування виділяються під назвами «Центральна Україна», «Центр». Саме у межах виділеного географічного краю розміщуються географічні центри території України, за якою б методикою вони не виділялися. Також у виділений край потрапляє і політичний центр країни – її столиця м. Київ, що є знаковою характеристикою для центрографічної методики районування.

2. Географічні краї з назвами «Захід» («Західна Україна») та «Схід» («Східна Україна») мають приблизно однакові площі, які є значними (близько 20% кожна). Це наочно ілюструє тезу про «два полюси» однієї держави.

3. Через відносну «стиснутість» території України з півночі та півдня відповідні регіони, на відміну від двох попередніх, є значно меншими за площею. При цьому в межах краю «Північ» («Північна Україна») знаходиться лише одне місто із сучасних адміністративних центрів держави – Чернігів.

4. Унаслідок суттєвих «стиснень» території по напрямках проміжних сторін світу відповідні ним географічні краї мають доволі відмінні метричні характеристики, і у їх складі можна виділити дві групи:

4.1. Краї «Північний Схід» («Північно-Східна Україна») і «Південний Захід» («Південно-Західна Україна») є найменшими серед усіх за площею. До того ж, останній край – єдиний серед усіх, на теренах якого відсутній будь-який з адміністративних центрів держави. Південний Захід взагалі має площу у межах статистичної похибки (усього близько 2,2%) і наочно ілюструє своєрідне «вклинювання» усього південно-західного територіального напрямку через вклинювання у терени України території Республіки Молдова. Утім, у попередні історичні часи цей географічний простір мав значно більшу площу і політичне значення (так, до 1940 р. до його складу входило Придністров'я із центром у м. Тирасполь).

4.2. Краї «Північний Захід» («Північно-Західна Україна») і «Південний Схід» («Південно-Східна Україна») на протигагу двом попереднім мають значні площі, відрізняються певною територіальною цілісністю і самотністю.

Таблиця

Метричні характеристики географічних країв, виділених за принципами географічного централізму

Сектор	Площа			Адміністративні центри у межах сектору
	тис.км ²	%	ранг	
Центр	127,5	21,1	1	Київ, Черкаси, Кіровоград
Північ	30,5	5,0	8	Чернігів
Північний Схід	35,0	5,8	7	Суми
Схід	107,5	17,8	3	Харків, Полтава, Дніпропетровськ, Донецьк, Луганськ
Південний Схід	75,3	12,5	4	Запоріжжя, Сімферополь
Південь	36,1	6,0	6	Севастополь, Херсон, Миколаїв, Одеса
Південний Захід	13,0	2,2	9	---
Захід	114,3	18,9	2	Вінниця, Хмельницький, Тернопіль, Львів, Чернівці, Ужгород, Івано-Франківськ
Північний Захід	64,5	10,7	5	Житомир, Рівне, Луцьк
Україна	603,7	100	-	

5. Розділеним, згідно з принципами географічного центризму, між двома географічними краями виявився Кримський півострів, що відповідає ужитому у цій схемі принципу районування, але не відповідає реальній характеристиці цього самобутньо цілісного (історично, економічно, політично тощо) регіону.

Висновки. Застосування принципів географічного центризму до процедури районування території України наочно відображає ті територіальні простори, до яких можна обґрунтовано застосовувати принцип найменування за географічними сторонами світу (основними й проміжними). Але виділені географічні краї в жодному разі не можуть бути альтернативною схемою районування території України за суспільно-, економіко-, історико-географічними ознаками, оскільки це не враховує просторових розподілів жодного з таких явищ і характеристик. Складена

схема географічних країв може слугувати своєрідним «опорним каркасом» під час оперування тими чи іншими назвами, утворюваними на основі положення відносно сторін світу, у пристосуванні до конкретних територій. Пропонована схема географічних країв дозволяє уникнути доволі поширених випадків необґрунтованого (неправильного) застосування тих чи інших назв, утворених за географічними сторонами світу, до регіонів, де ці назви мають часто протилежне значення (наприклад, назви «Східна Україна», «Південно-Східна Україна» — до території Одеської, Миколаївської областей). Важливо також ураховувати принципи географічного центризму в процесі реалізації в Україні актуальної та давно назрілої адміністративно-територіальної реформи.

**Рецензент — доктор педагогічних наук,
професор Л.І. Зеленська**

Література:

1. Афанасьев О.Е. Историко-географичное районування Південно-Східної України // Часопис картографії: Зб. наук. праць. — К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. — Вип.1. — С. 102—109.
2. Задорожнюк Э.Г. Украина: Восток, Запад, Центр как «ось консолидации» (вторая половина 1990-х годов) // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе: Сб. трудов. — М.: Ин-т славяноведения РАН, 2005. — С. 275-295.
3. Кисельов Ю. Регіональна геософія — нова якість географічної регіоналістики // Наук. записки ТНПУ. Сер.: Географія. № 2. — Тернопіль, 2005. — С. 13-16.
4. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України. — К.: Укр. вид. спілка, 1996. — 208 с.
5. Межевич Н.М. Определение категории «регион» в современном научном дискурсе // Псковский регионологический журнал. — 2006. — № 2. — С. 3-21.
6. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. — К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. — 405 с.
7. Шевченко В.О. Центризм та центричність в географії. — К.: Ніка-Центр, 2006. — 160 с.
8. Щодо уточненого місцезнаходження географічного центру України: Наказ Держ. комітету природних ресурсів України № 95 від 20.05.2005 р.: [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/fpart46/idx46676.htm>